

proces-verbaal

RECHTBANK DEN HAAG

Team Handel

Zitting hebben:

rechter: mr. L. Alwin (vz)

          mr. I.A.M. Kroft

          mr. M.L. Harmsen

griffier: mr. T.A.B. Mentink en O.J. Tjhuis

ZITTING MEERVOUDIGE KAMER

gehouden op donderdag 17 december 2020 om 09:30 uur

In de zaak met zaak/rolnummer C/09/571932 / HA ZA 19/379 van:

1.   **VERENIGING MILIEUDEFENSIE** te Amsterdam, en **DE ANDEREN DIE ZIJ VERTEGENWOORDIGT**,
2.   **STICHTING GREENPEACE NEDERLAND** te Amsterdam,
3.   **STICHTING TER BEVORDERING VAN DE FOSSIELVRIJ-BEWEGING** te Amsterdam,
4.   **LANDELIJKE VERENIGING TOT BEHOUD VAN DE WADDENZEE** te Harlingen,
5.   **STICHTING BOTH ENDS** te Amsterdam,
6.   **JONGEREN MILIEU ACTIEF** te Amsterdam,
7.   **STICHTING ACTIONAID** te Amsterdam,
eisers,
advocaat: mr. R.H.J. Cox, te Maastricht,

TEGEN

ROYAL DUTCH SHELL PLC te Den Haag,

gedaagde,

advocaat: mr. D. Horeman, te Amsterdam.

Partijen worden hierna Milieudefensie c.s. en RDS genoemd.

rolverrichtingen/aantekeningen betreffende het verdere verloop van het geding:
--

- de volgende aktes zijn genomen:

• de akte overleggen aanvullende productie van RDS van 16 december 2020, met productie RK-37;

- de akte bezwaar overleggen aanvullende productie RK-37 van Milieudefensie c.s. van 16 december 2020.
  - de antwoordakte bezwaar overleggen aanvullende productie RK-37 van RDS van 17 december 2020.
- de comparitie van partijen is gesloten;
- de zaak wordt verwezen naar de rol van **30 december 2020** voor het nemen van een akte door Milieudefensie c.s. in reactie op de akte overleggen aanvullende productie RK-37 van RDS;
- indien Milieudefensie c.s. bij laatstgenoemde akte een nadere productie overlegt, zal de zaak vervolgens worden verwezen naar de rol van **13 januari 2021** voor een reactie (zonder productie) aan de zijde van RDS op die nadere productie van Milieudefensie c.s.;
- de datum voor het wijzen van vonnis is bepaald op **26 mei 2021**.

Verschenen zijn:

- namens Milieudefensie c.s.:

- de heer A.D. Pols (Milieudefensie);
- de heer J.P. de Rijk (Milieudefensie);
- mevrouw N.M. de Pater (Milieudefensie);
- de heer A. de Boer (Milieudefensie);
- de heer mr. M.E. Bruning (advocaat);
- mevrouw A. Chatrou (Jongeren Milieu Actief);

bijgestaan door de advocaten mrs. R.H.J. Cox, D.M.J. Dexters, A.J.M. van Diem en S.J. Keuls.

- namens RDS:

- de heer W. Thomas;
- de heer B. Pries;
- mevrouw M. de Swart;
- mevrouw H. Alders;

bijgestaan door de advocaten mrs. J. de Bie Leuveling Tjeenk, N.H. van den Biggelaar, D. Horeman en R. van Tricht.

Partijen hebben het woord gevoerd aan de hand van pleitnota's, te weten:

Aan de zijde van Milieudefensie c.s.:

- pleitnotitie 9: Repliek.

Aan de zijde van RDS:

- pleitaantekeningen deel VIII: Inhoudelijke beoordeling vorderingen;
- pleitaantekeningen deel IX: Petitum.

Deze pleitnota's zijn aan de rechtbank en aan de wederpartij ter hand gesteld. Deze stukken maken deel uit van het griffiedossier.

Mede naar aanleiding van vragen van de rechtbank zoals gestuurd per e-mail op 8 september 2020 en zoals gesteld tijdens de comparitie van partijen komt ter zitting – zakelijk weergegeven – nog het volgende aan de orde.

Aan de zijde van Milieudefensie c.s.

Bezwaar tegen akte overleggen aanvullende productie RK-37 van RDS

1. Milieudefensie c.s. verwijst naar hetgeen zij reeds in haar akte bezwaar heeft opgenomen. Wij hebben geen gelegenheid gehad om de productie RK-37 van RDS inhoudelijk te bekijken. Wel hebben wij kunnen zien dat het deels gaat om informatie die al eerder beschikbaar was voor RDS, maar niet bij het eerdere rapport van professor Mulder gevoegd was. Indien uw rechtbank de akte van RDS toestaat, is het verzoek vanuit Milieudefensie c.s. dat wij nog een nadere akte mogen nemen waarin wij inhoudelijk op de productie RK-37 ingaan.
2. Ik hoor de voorzitter zeggen dat – in overleg met partijen – Milieudefensie c.s. bij akte mag reageren op de akte overlegging aanvullende productie RK-37 van RDS voor de rol van 30 december 2020. Indien Milieudefensie c.s. bij deze akte een nadere productie overlegt, mag RDS bij akte, zonder het overleggen van een nadere productie, hierop reageren voor de rol van 13 januari 2021.

Antwoorden op vragen van de rechtbank

3. In antwoord op de vraag van de rechtbank of Milieudefensie c.s. wil reageren op het betoog van RDS dat Milieudefensie c.s. in haar processtukken – en ook het Hof Den Haag en de Hoge Raad in de vonnissen in de Urgenda-zaak – de standpunten van het Intergovernmental Panel on Climate Change (hierna: IPCC) over ‘tipping points’ onjuist heeft weergegeven, merk ik het volgende op. Wij zullen in onze repliek hierop ingaan. Graag wil ik wel alvast benadrukken dat wij het IPCC op de juiste wijze geciteerd hebben en dat dit ook in de Urgenda-zaak gebeurd is.
4. In antwoord op de vraag van de rechtbank of Milieudefensie c.s. wil reageren op hetgeen door RDS naar voren is gebracht over Carbon Capture and Storage (hierna: CCS) en negatieve emissies, merk ik het volgende op. Drie verschillende technologieën dienen hier goed van elkaar onderscheiden te worden:
  - i. CCS: indien gebruikt wordt gemaakt van deze technologie worden emissies afgevangen en ondergronds opgeslagen voordat deze worden uitgestoten. Het gebruik van CCS hoeft niet problematisch te zijn. Indien RDS en de Shell-groep gebruik zouden maken van gascentrales op CCS – waarbij dus geen emissies in de atmosfeer terecht komen – dan past dit gewoon binnen de vordering. CCS heeft niets met negatieve emissies te maken.
  - ii. Nature based solutions: deze technologie gaat ervan uit dat reeds in de atmosfeer terecht gekomen emissies deels weer door ecologische cycli, zoals wouden, worden opgenomen. Dit is de natuurlijke koolstofcyclus. Het idee bij deze technologie is dat als je meer wouden zou hebben in de wereld je een deel van de in de atmosfeer terecht gekomen emissies weer kan absorberen. Met andere woorden: de opnamecapaciteit van de wereld wordt vergroot. Net zo goed als oceanen bijvoorbeeld ook door mensen uitgestoten CO₂-emissies absorberen. Het principe is dat momenteel van alle CO₂ die wordt uitgestoten ongeveer 50% wordt afgevangen door oceanen en andere ecosystemen. De overige 50% zorgt voor die cumulatie die gaande is sinds de industriële revolutie.
  - iii. Negatieve emissies: het idee van negatieve emissies – zoals weergegeven in onder meer de grafieken in nr. 7 van pleitnotitie 8 van Milieudefensie c.s. – is dat men er voor kiest om zich niet aan het koolstofbudget te houden. De

---

mens stoot dan meer CO₂ uit dan past binnen het koolstofbudget en in de tweede helft van deze eeuw wordt dan gekeken of de uitgestoten CO₂ weer uit de atmosfeer gehaald kan worden door gebruik te maken van bepaalde technologieën. Er wordt dan gebruik gemaakt van zogenaamde BECCS (Bio-Energy with Carbon Capture Storage). Hierbij worden grote delen van de wereld – denk hierbij aan oppervlakken ter grootte van India en Brazilië – voor 100-300 jaar beschikbaar gesteld om plantages aan te maken in de wereld. Deze plantages worden dan van snelgroeiende biomassa – dit neemt de meeste CO₂ op – voorzien, die je daarna moet oogsten omdat eenmaal uitgegroeide biomassa nauwelijks nog CO₂ opneemt. Vervolgens dient de geoogste biomassa verbrand te worden met gebruikmaking van CCS om de CO₂ die daarbij vrijkomt af te vangen. Wat dit alles betekent voor de figuur in nr. 7 van pleitnotitie 8 van Milieudefensie c.s. is het volgende. Indien de rode lijn door de nullijn zakt in 2035, moet alle CO₂ die uitgestoten wordt in de honderden jaren daarna met toepassing van de techniek van negatieve emissies uit de atmosfeer worden gehaald. Dit is de grootst mogelijke gok, omdat deze techniek nog niet bestaat en het überhaupt maar de vraag is of er voldoende plek is op de wereld met een groeiende wereldbevolking om dit soort technieken toe te passen.

5. Ondanks dat veel technieken, waaronder negatieve emissies, in beeld zijn, gaat het volgens de gehele wetenschap om nog onbewezen technieken. Zo weten we niet precies wat het effect van de technieken gaat zijn en of het opschaalbaar is. Verder kunnen er zogenaamde ‘rebound effects’ ontstaan; hierbij wordt bijvoorbeeld reeds afgevangen CO₂ door oceanen toch weer deels in de atmosfeer gebracht. Inzetten op deze technologieën is de grootst mogelijke gok op de toekomst omdat het maar zeer de vraag is of ooit de techniek, de mogelijkheden, de financiële middelen en de juiste infrastructuur aanwezig zullen zijn om enorme hoeveelheden CO₂ op een veilige manier in de gehele wereld te kunnen opslaan. De nog onbewezen technieken zullen bovendien snel ontwikkeld moeten worden omdat de prognoses die van het gebruik van dit soort technieken uitgaan, aangeven dat al in 2030 deels gebruik moet worden gemaakt van deze technieken. Ook dient dit gebruik steeds verder te worden uitgebreid in 2040 en 2050. Hier is absoluut geen houvast voor.
6. Over het betoog van RDS zojuist over de keuzes die voor beleidsmakers, waaronder de Europese Commissie, voorliggen, merk ik het volgende op. De Europese Unie (hierna: EU) gaat gewoon uit van een koolstofbudget zonder negatieve emissies. De EU zet technieken, waarbij gebruik wordt gemaakt van negatieve emissies, in net zoals andere instrumenten als zonne-energie, CCS en windenergie worden ingezet om de doelstelling van netto nul in 2050 te bereiken. Dat is het grote verschil in deze discussie. De EU zegt namelijk niet dat zij uitgaat van een groter ‘carbon budget’ dan beschikbaar is voor 1,5 °C opwarming van de aarde waarbij op een later moment wordt gekeken hoe de CO₂ uit de atmosfeer kan worden gehaald. Het beleid van de EU is er juist op gericht om binnen het ‘carbon budget’ te blijven zodat inzet van technologieën als negatieve emissies niet nodig is. De doelstellingen van de EU volgen hiermee precies wat het IPCC wil voor de wereld. De doelstellingen van de EU houden ook rekening met het feit dat het EU-gebied een ontwikkeld gebied is, waardoor de EU een doelstelling heeft van 55% minder CO₂ uitstoot in 2030. Dit is hoger dan de 45%-doelstelling in 2030 wereldwijd. De EU vindt dat haar bijdrage om binnen het koolstofbudget te blijven groter moet zijn dan de rest van de wereld.

7. In antwoord op de vragen van de rechtbank over het feit dat de Europese Raad heeft uitgesproken dat zij het plafond voor het systeem van EU Emissions Trading System (ETS) steeds bijstelt op basis van de meest recente klimaatambities en het gevaar dat het toewijzen van de vordering deze regelgeving mogelijk zou kunnen doorkruisen, merk ik het volgende op. In onze repliek gaan wij hier nader op in.
8. In antwoord op de vragen van de rechtbank om te reageren op het betoog van RDS dat Milieudefensie c.s. het energiesysteem miskent en het betoog van RDS dat er sprake is van een gebrek aan belang bij de gevraagde verklaring voor recht, merk ik het volgende op. In onze repliek gaan wij hier nader op in.

Repliek

9. In aanvulling op nr. 15 van de pleitnota merk ik het volgende op. Daarom is ook het eenvoudige antwoord op uw vraag over de tabel van RDS (pleitnotitie 'Bespreking van het petitum' nr. 18 (b) (iii)) dat de winst die kan worden gemaakt door over te stappen van kolen naar gas allemaal kan, zolang men maar binnen het koolstofbudget blijft. Het koolstofbudget is het leidende principe.
10. In aanvulling op nr. 18 van de pleitnota merk ik het volgende op. Ik wil graag verwijzen naar nr. 100 van de 'pleitnota 8: inhoudelijke beoordeling vorderingen' van RDS. Ik citeer het deel waarin het gaat over de stelling van Milieudefensie c.s. dat Shell een prima winstgevend energiebedrijf kan zijn als het 45% kleiner zou zijn in 2030. Ik wil graag benadrukken dat deze stelling niet door RDS wordt betwist.
11. In aanvulling op nr. 34 van de pleitnota merk ik op dat het gaat om situaties van miljoenen jaren geleden waarin het klimaat door andere omstandigheden is veranderd.
12. In aanvulling op nr. 35 van de pleitnota merk ik het volgende op. Het SR15-rapport uit 2018 is een belangrijke aanvulling op het AR5-rapport uit 2014, dit geldt ook ten aanzien van de door RDS aangehaalde kantelpunten. Hierover is meer zekerheid in het SR15-rapport. Het IPCC heeft vastgesteld dat de overgang van een medium naar een groot gevaar op deze 'tipping points' al ligt bij een opwarming tussen 1 °C en 2,5 °C. In het AR5-rapport was het 'moderate risk' nog ingeschat op 1,6 °C en een 'high risk' op 'tipping points' bij 4 °C. Dit heeft Milieudefensie c.s. reeds toegelicht in de paragrafen 436-448 van de dagvaarding. Wat hieruit blijkt is dat de bandbreedte op die grote risico's in 2014 nog ergens lag tussen 1,6 °C en 4 °C en vier jaar later al is teruggebracht tot 1-2,5 °C. De risico's worden dus, naarmate de wetenschap voortschrijdt, steeds groter ingeschat.
13. In aanvulling op nr. 36 van de pleitnota merk ik het volgende op. Indien RDS spreekt over het feit dat er in alle scenario's gas en olie nodig zal zijn, dan bedoelt zij slechts het scenario waarin er niet of nauwelijks iets gebeurt. Het 'business as usual scenario'. Dat zijn ook de scenario's waarin het International Energy Agency (hierna: IEA) laat zien – en waar RDS ook al jaren naar verwijst, net als hun advocaten in alle processtukken – wat er gebeurt met de vraag naar olie, gas en kolen indien er niemand handelt. Het IPCC laat dan telkens zien hoeveel graden opwarming daarmee gepaard gaat. Het gaat om dan om een hoge opwarming van 3, 4, 5 °C. Wij hebben net als het IPCC in alle verschillende scenario's laten zien wat de gevolgen zijn en ook wat de gevolgen zijn indien we het scenario van 'business as usual' volgen, hetgeen RDS zo graag wil. De hele wereld heeft in het Verenigde Naties (hierna: VN)-klimaatverdrag, in het Parijs Akkoord en de duurzame-ontwikkelingsdoelen expliciet aangegeven dat alles en iedereen een andere kant op wil dan RDS. De grote energiebedrijven zullen

---

moeten gaan handelen op een wijze die past met wat de mondiale wereld voor ogen heeft. Er is geen enkel document ter wereld voorhanden waarin landen of bedrijven – ook RDS laat immers duidelijk zien dat zij de materie begrijpt, dat zij ziet wat het belang is om tot netto nul te komen, maar toch noemt zij allemaal redenen waarom het niet kan – aangeven dat zij het ‘business-as-usual-scenario’ willen nastreven met alle consequenties die daaraan verbonden zijn. Kortom, de mondiale gemeenschap wil geen business as usual-scenario. Er is echter een aantal olie-en gasbedrijven en de kolenindustrie dat dit scenario wel wil nastreven. Vandaar dus de opmerking dat RDS niet het recht van spreken heeft om Milieudefensie c.s. de les te lezen over het feit dat zij drie scenario’s in kaart heeft gebracht.

14. Over de door RDS bedoelde onjuistheden in de Urgenda-zaak merk ik het volgende op. Eén passage in het arrest van de Hoge Raad is ‘questionable’, al het andere niet. Ik weet zelf niet precies wat de Hoge Raad heeft bedoeld. Jaap Spier heeft in zijn noot bij het arrest ook hierop gewezen, maar tegelijkertijd aangegeven dat dit niet materieel van belang is voor de uitkomst van de zaak. Dit zien wij ook terug bij de gevolgen van klimaatverandering die het hof in zijn uitspraak heeft omschreven en waarbij Milieudefensie c.s. heeft stilgestaan in het deel van de dagvaarding waarin gesproken wordt over de ontvankelijkheid van de burgers en alle gevolgen die klimaatverandering heeft voor Nederland. Hetgeen Milieudefensie c.s. heeft beschreven is volstrekt accuraat en dit past ook bij alles wat gesteld is. De door ons genoemde bronnen en citaten ondersteunen alles wat wij als advocaten in de Urgenda-zaak en in deze zaak hebben weergegeven. Wat de Hoge Raad heeft gedaan – en dat is niet op instigatie van Urgenda geweest – is dat hij zelf een conclusie heeft getrokken in rechtsoverweging 5.6.2. En dan zegt Spier in zijn noot: *“Er lijkt te staan dat Nederland voor een deel onbewoonbaar kan worden door de sterke stijging van de zeespiegel en wel over enkele decennia.”* Het is volgens Spier niet duidelijk waar de Hoge Raad deze wijsheid vandaan haalt omdat dit niet volgt uit de vaststaande feiten en ook niet uit de meest gangbare inzichten. Ik sluit mij aan bij de conclusie van Spier omdat het niet zo is dat delen van de Nederlandse bevolking over twintig tot dertig jaar verplaatst moeten worden naar hoger gelegen delen. Ik denk dat de Hoge Raad hier door elkaar haalt dat er over twintig tot dertig jaar dusdanig veel emissies in de atmosfeer gecumuleerd kunnen zijn dat een metershoge zeespiegelstijging daarvan het bijna onvermijdelijke gevolg is. Dit gaat dan om een periode van zestig tot zeventig jaar later. Het IPCC heeft dit ook uitgelegd. In 2030 zitten we namelijk op 430 parts per million (hierna: ppm) en dit hoort bij een scenario met een opwarming van 2 °C. Maar die 2 °C is er natuurlijk nog niet in 2030 en dit heeft te maken met die verdraging waar wij het eerder over hadden. Dit betekent dat de opwarming van de aarde die je nu in de wereld ziet het gevolg is van de emissies die tot ruwweg 1980 zijn uitgestoten. De komende tien jaar zijn zo cruciaal omdat de grote hoeveelheid aan emissies die we sinds 1980 kennen zullen zorgen voor een 0,5 °C opwarming van de aarde waar wij nu al niks meer aan kunnen doen. Ik leg dit uit omdat dit het sluimerende effect is waar de Hoge Raad het, denk ik, over heeft; als wij gewoon emissies blijven toevoegen aan de atmosfeer dan is het op een gegeven moment een ‘done deal’. Een meterhoge zeespiegelstijging zal dan aan de orde zijn, maar dit zullen wij pas aan het eind van de eeuw merken. Deze vermoedelijke verwarring bij de Hoge Raad is voor de uitkomst van de Urgenda-zaak en deze zaak echter niet van belang omdat er al zoveel andere ernstige feiten zijn. Wij hoeven eigenlijk ook niet meer te spreken over de ernst van de feiten omdat de

---

wereldgemeenschap voor ons al heeft vastgesteld dat 1,5 °C opwarming van de aarde het maximum is, in ieder geval een opwarming onder de 2 °C. De gevolgen van een opwarming boven de 2 °C zijn voor de wereldgemeenschap onacceptabel. Geen land is in dat opzicht een eiland.

15. Over het betoog van RDS dat Milieudefensie c.s. de verschillende scenario's niet goed begrepen zou hebben, merk ik het volgende op. Ik licht de verschillende door ons genoemde scenario's nog een keer toe:
- 'Sustainable development scenario': Dit is het scenario wat ten grondslag ligt aan de laagste reductievordering: 25% reductie in 2030. RDS verwijst vaak naar dit scenario, zij kent dit van binnen en buiten. Het scenario is opgesteld door het IEA en Milieudefensie c.s. ziet het IEA als een buitengewoon conservatieve club. Als zelfs het IEA zegt dat dit scenario, met deze reductiecijfers, haalbaar is, dan is dit echt de bodem van wat er moet gebeuren. Wij hebben uitgelegd welke koolstofbudgetten hierbij horen. Het IPCC heeft dit scenario helemaal doorgerekend en is tot de conclusie gekomen dat minimaal 25% gereduceerd moet worden om op een normale manier en met de technologische mogelijkheden tot netto nul in 2070 te komen. Maar nogmaals, dit is de bodem van wat nodig is en daarbij is echt alles opgerekt ten aanzien van het koolstofbudget en de klimaatdoelstellingen.
  - 'Middenscenario': Het deed Milieudefensie c.s. pijn aan het hart om naar dit tweede scenario van het IEA te verwijzen omdat dit, zoals gezegd, een zeer conservatieve club is. Die conservatieve houding is begrijpelijk omdat het IEA is opgericht om de olie- en gasmarkt te dienen. Dit middenscenario is het 'well below 2 °C-scenario'. Het stelt duidelijk dat als je tot netto nul in 2060 wil komen – binnen het koolstofbudget en de snelheid van technologie die nodig is – er een reductie dient plaats te vinden van 35%. Het IEA benadrukt dat reducties binnen al deze scenario's bewerkstelligd moeten worden met bestaande technologieën. Milieudefensie c.s. wordt het verwijt gemaakt dat zij de doelstelling van 1,8 °C verzonnen zouden hebben, maar dit is onjuist. Zowel UNEP als het IEA hebben gezegd dat zij het 'wel below 2 °C-scenario' uitleggen als een 66% kans op 1,8 °C. Dit heeft Milieudefensie c.s. dus gewoon overgenomen van instituties die er toe doen.
  - 'Door Milieudefensie c.s. primair gevorderde scenario': dit scenario gaat uit van een 45% reductie in 2030 en komt van het IPCC, maar is ook overgenomen door het IEA. Ook het IEA zegt dat de energiesector met 45% gereduceerd moet zijn om netto nul in 2050 te bereiken. Wij hebben uitvoerig uitgelegd wat de grondslag is om vanuit de sector zelf de transformatie naar individuele bedrijven te maken. Als uit de richtlijnen volgt dat eigenlijk alle bedrijven dit scenario moeten aanhouden dan moeten zeker de allergrootste spelers op de markt dit volgen. Zij hebben immers dit probleem ook mede gecreëerd.
16. Dan wil ik graag een punt maken over iets wat volgt uit de stellingen van RDS, namelijk dat RDS een hele grote inkoper is op de olie- en gasmarkt. RDS heeft tijdens de zittingsdagen steeds herhaald dat zij meer verkoopt dan zij produceert. Dit kan alleen als RDS haar eigen voorraden aanvult door inkoop. Dit betekent dat als de door Milieudefensie c.s. gevraagde vordering zal worden toegewezen, niet alleen de productie ten dele beperkt zal moeten worden, maar de vraag naar olie en gas op de markt ook zal afnemen omdat er een grote inkoper weg valt. RDS heeft de hand in 2% van de oliemarkt, het gaat dus om een grote inkoper.

-
17. Over de concernverhoudingen merk ik nog het volgende op. Milieudefensie c.s. heeft uitgebreid uit de doeken gedaan welke instructiemacht en investeringsmacht RDS heeft die noodzakelijk is om de emissies terug te brengen. Dat is ook logisch, anders kun je geen Net Carbon Footprint (hierna: NCF)-ambitie voor de hele Shell-groep publiekelijk maken. Als je geen controle over de emissies zou hebben dan kun je ook niet een dergelijke ambitie waarmaken. Ik neem aan dat RDS dit kan en wij hebben ook genoeg voorbeelden gegeven waaruit dit blijkt. Zo hebben wij genoemd dat de tophoudstermaatschappij RDS zich op projectniveau bemoeit met het Noordpoolproject en met de verkoop en aankoop van een raffinaderij in Californië. Als enige reactie geeft RDS aan dat er wel op projectniveau wordt geacteerd, maar dat er financiële drempels zijn. Dit wordt echter helemaal niet uitgewerkt. Ik snap ook wel dat RDS niet gaat over de inkoop van potloden van een Amerikaanse Shell-vennootschap. Maar RDS bepaalt wel de koers waar Shell naartoe gaat.
18. Daarnaast wil ik nog even wijzen op de Governance Code. RDS is een beursgenoteerde onderneming die zich aan deze code moet houden. Een van de meest centrale artikelen in deze code is artikel 1.1.1. Ik vind het belangrijk om te noemen wat de Governance Code voorschrijft voor de lange termijn waardecreatie van een onderneming, omdat deze code de rechtsovertuigingen in Nederland en mondiaal weergeeft op dit punt. In dit artikel wordt omschreven dat het bestuur bij het vormgeven van de strategie rekening moet houden met onder meer het milieu en de eerbiediging van de mensenrechten. Dit artikel geeft nog een extra invulling aan de UN Guiding Principles waaraan ook RDS zich gecommitteerd heeft. Dit betekent eenvoudigweg dat als je aan het hoofd van een concern staat je verantwoordelijkheid neemt voor dit concern en je hier niet voor weg loopt. Als je controle hebt over de emissies van jouw eigen producten - die jij zelf uit eigen vrije wil produceert en waarbij je zelf de keuze maakt om klimaatdestructieve producten te maken, terwijl je weet dat duurzame producten gewoon rendabel zijn en niet meer door overheden moeten worden gesteund - dan geven de UN Guiding Principles *de facto* gewoon aan dat je je verantwoordelijkheid moet nemen voor wat je op de markt brengt. Als je ziet wat de consequenties zijn van de wijze van opereren door RDS tot dusver, met alle kennis en kunde die in ieder geval al sinds 2005 bij haar bekend is, dan is het klip en klaar dat er drastische dingen moeten gebeuren. De grote consequenties van het 'business-as-usual-scenario' zijn al uitvoerig in de dagvaarding omschreven. RDS wil graag blijven opereren zoals zij altijd al doet omdat zij hierin goed is en hierdoor groot is geworden. Milieudefensie c.s. vindt echter dat RDS een nieuw kunstje moet leren en dat kan zij ook.
19. In aanvulling op hetgeen net gezegd is over de verschillende scenario's wil ik graag nog even kort verwijzen naar productie 272. Hierin is uitgewerkt dat in diverse scenario's van IEA en Shell zelf wordt uitgegaan van rare assumpties. Zo gaat het 'Sky-scenario' uit van een niet realistische mate van het gebruik van CCS. Dit zou namelijk betekenen dat de komende vijftig jaar 10.000 grote CCS-installaties moeten worden gebouwd, dit is ongeveer één installatie om de dag.
20. Verder wil ik nog graag een en ander opmerken over het vergunningenverweer van RDS. RDS haalt in nr. 93 van haar spreekantekeningen 'Inhoudelijke beoordeling vorderingen' wederom de frase uit het arrest Ludlage/Van Paradijs van de Hoge Raad aan *"dat de vergunninghouder er in het algemeen op mag vertrouwen dat de vergunning overeenkomstig de wet is verleend en de overeenkomstig de wet in aanmerking te nemen belangen door de vergunningverlenende instantie volledig en*

---

op juiste wijze zijn afgewogen, en dat hij gerechtigd is van die vergunning gebruik te maken". In dit arrest is de verhouding tussen de rechtsregels uit de eerdere arresten van de Hoge Raad Vermeulen/Lekkerkerker en Parochiehuis/Woerden geduid. Het arrest Ludlage/Van Paradijs bevestigt dat er bij de vergunninghouder geen sprake kan zijn van aan de vergunning ontleend beschermend vertrouwen, voor zover het gaat om bescherming tegen belangen die het bestuursorgaan bij de vergunningverlening niet op zodanig uitputtende heeft afgewogen dat de belangen die spelen in de civiele procedure reeds volledig gewogen zijn. Voor het antwoord op de vraag of handelen jegens een derde onrechtmatig is, is aldus niet relevant of daarvoor een vergunning is verleend, als de belangen waarin de derde stelt te zijn aangetast niet volledig worden bestreken door de belangenafweging die aan de vergunning ten grondslag ligt. Het vertrouwen dat een vergunninghouder mag hebben staat dus niet op zichzelf en is geclausuleerd. Deze lezing is ook de heersende opvatting in de literatuur.

21. Vervolgens volgt uit het arrest Ludlage/Van Paradijs dat een uitvoerig onderzoek nodig is naar de aan de vergunning ten grondslag liggende belangenafweging. RDS miskent eigenlijk het toetsingskader uit Vermeulen/Lekkerkerker en Ludlage/Van Paradijs. Zoals reeds toegelicht aan de hand van deze arresten met 'pleitnota 4: vergunningen' van Milieudefensie c.s., is de enkele omstandigheid dat dezelfde soort belangen worden gediend met het wettelijk kader waarop de vergunning berust, onvoldoende om vrijwarende werking aan te nemen. Daarvoor is nodig dat er een belangenafweging heeft plaatsgevonden die zodanig vergelijkbaar is met de door de civiele rechter te maken afweging, dat deze een uitputtend karakter heeft en de civiele rechter het dus eigenlijk niet 'over mag doen'.
22. Interessant in dit verband is dat RDS in nr. 93 van haar pleitnotitie 8 'Inhoudelijke beoordeling vorderingen', onder c, stelt dat Milieudefensie c.s. zou hebben nagelaten te vermelden dat de belangenafweging zou zijn gemaakt door de EU-wetgever zelf, namelijk bij het bepalen van het emissieplafond. Dit is interessant, omdat RDS daarmee erkent dat de vergunningen 'sec' geen vrijwarende werking hebben, maar dat daarvoor inderdaad naar het ETS gekeken moet worden, zoals Milieudefensie c.s. stelt. RDS miskent echter dat Milieudefensie c.s. – anders dan RDS zelf, terwijl op haar de bewijslast rust voor dit verweer – zeer uitgebreid is ingegaan op het ETS, de totstandkoming daarvan, de vraag of dit systeem uitputtend werkt, wat de doelstellingen ervan zijn, etc. De 'belangenafweging' zou volgens RDS nu besloten liggen in het enkele feit dat er een plafond is vastgesteld. Daaruit kan evenwel geen vrijwarende werking worden geconstrueerd. Zoals al eerder toegelicht, maakt dit plafond namelijk niet dat er sprake is van een uitputtend systeem. Wanneer met dit plafond de 'kous' af zou zijn, daarmee de belangenafweging voltooid zou zijn en daarmee voor deze sector alles geregeld zou zijn, zou het immers ook niet nodig zijn voor lidstaten of de EU zelf om allerlei andere, aanvullende maatregelen te treffen. Het doel zou immers dan al voldoende bereikt worden met dit plafond. Ik zal daar zo dadelijk nog op ingaan.
23. Voor nu wil ik nog even kort ingaan op nr. 96 van de pleitnotitie 8 'Inhoudelijke beoordeling vorderingen' en de stelling van RDS daarin dat de kritiek van Milieudefensie c.s. erop neer komt dat de ETS-regeling niet ver genoeg gaat, maar dat dat geen basis is om aan te nemen dat die regeling onvoldoende functioneert. Dat is echter een vreemde redenering. RDS stelt: het ETS is bedoeld om alle belangen volledig af te wegen in het kader van het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering, waardoor er geen ruimte meer is voor deze procedure bij de

- civiele rechter. Wanneer vervolgens wordt getoond dat de Europese wetgever zelf aangeeft dat het ETS-systeem onvoldoende bijdraagt aan het voorkomen van gevaarlijke klimaatverandering, zou dit volgens RDS geen reden zijn om te veronderstellen dat dit systeem onvoldoende functioneert.
24. RDS stelt vervolgens dat Milieudefensie c.s. wellicht zou erkennen dat, wanneer het ETS wordt aangescherpt, dit zou voldoen aan de Parijsdoelstellingen. Ik merk allereerst op dat RDS niet heeft betwist dat op dit moment niet wordt voldaan aan die doelstellingen en dat onduidelijk is of met ETS hier alsnog aan voldaan gaat worden. Wanneer het ETS wordt aangepast, zal bezien moeten worden in welke vorm dat gebeurt, of dat wel een effectief systeem oplevert en of de reductiedoelstellingen daarmee in voldoende mate worden gehaald. De toekomst zal dat leren en dit zal ook onderzocht worden wanneer de nieuwe doelstellingen bekend zijn. Problematisch is dat er een reële kans is dat ook de nieuwe doelstellingen niet voldoende gaan zijn, afhankelijk van wat er precies qua doelstelling aan het ETS wordt verbonden. Feitelijk moeten doelstellingen steeds worden bijgesteld, naar aanleiding van de gestegen emissies en het cumulatieve effect daarvan. Wat enige tijd geleden een voldoende doelstelling was, kan dat naar verloop van tijd niet meer zijn. Wat daar verder ook van zij, reeds gedurende het eerdere pleidooi ter zake de vrijwarende werking van vergunningen door Milieudefensie c.s. is uitgebreid toegelicht dat wanneer het ETS qua reductiestreefcijfers wel zou voldoen aan de Parijsdoelstellingen, daarmee nog geen vrijwarende werking van dit stelsel uitgaat.
  25. Ten slotte nog nr. 97 van de spreekantekeningen 'Inhoudelijke beoordeling vorderingen'. RDS haalt nu ook andere 'cap and trade systemen' aan. Qua schaal zijn deze andere systemen veel kleiner dan het ETS, dat op zichzelf slechts 2,5% van de scope 1 emissies van RDS beslaat. Het is evenwel aan RDS om te stellen en om bij betwisting te bewijzen dat het gaat om vergunningenstelsels waaraan een vrijwarende werking toekomt en daar heeft RDS volstrekt onvoldoende voor gesteld. Het is ook aan RDS om te duiden hoeveel aan scope 3 emissies indirect onder het ETS zou vallen, indien zij meent dat hieraan een indirecte vrijwarende werking toekomt.
  26. In aanvulling op nr. 45 van de pleitnota merk ik op dat er in de eerste fasen van het ETS te veel emissierechten zijn uitgegeven waardoor de prijs zo laag blijft.
  27. In aanvulling op nr. 46 van de pleitnota merk ik het volgende op. Uit bijvoorbeeld het 'Impact Assessment EU' blijkt dat de EU het surplus aan emissierechten niet spoedig voldoende zal terugbrengen. De EU gaat in 2021 een evaluatie doen en dan wordt gekeken of het systeem strenger kan worden. Momenteel werkt het systeem niet.
  28. Ik merk op bij nr. 52 van de pleitnota dat de laatste zin moet zijn: '*De aan RDS bij toewijzing opgelegde eisen, worden immers gerechtvaardigd door (...)*'.
  29. In aanvulling op nr. 65 van de pleitnota merk ik op dat de genoemde arresten niet uitsluiten dat de rechter op enig moment ingrijpt, zelfs in een procedure tegen de Staat.
  30. In aanvulling op nr. 73 merk ik het volgende op. Rechtsvorming is hier niet aan de orde omdat de rechtbank niet wordt gevraagd om een leemte in de wet op te vullen of in een rechtstekort te voorzien. Het gaat hier om rechtsvinding onder artikel 3:296 lid 1 Burgerlijk Wetboek (hierna: BW) jo. artikel 6:162 BW, waarbij de rechtbank, sinds het Lindenbaum/Cohen arrest van de Hoge Raad, vrij is om de geldende rechtsnorm vast te stellen die blijkens objectieve kenbronnen volgens het ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer het betamelijk gedrag bepaalt. De aangehaalde rechtspraak ziet alleen op terughoudendheid waar de rechter op grond van de

---

billijkheid van de wetgeving afwijkt of vooruitloopt op komende wetgeving. Normvinding onder artikel 3:296 lid 1. en artikel 6:162 BW is echter gewoon rechtspraak volgens de wet.

31. In reactie op het betoog van RDS zojuist over hoe de door Milieudefensie c.s. gepresenteerde grafieken dienen te worden bekeken, merk ik het volgende op. Tekenend is dat RDS deze informatie kennelijk al een tijd in haar bezit heeft, maar deze nu pas naar voren brengt nadat de rechtbank hierover vragen heeft gesteld. Verder vind ik het tekenend dat nu net wordt gedaan of de 38% toename in investeringen in olie en gas van RDS in relatie tot 2018 staat. In april 2020 is 'Follow This' met een aandeelhoudersresolutie gekomen waarin deze toename van 38% wordt genoemd. Het bestuur van RDS heeft in een buitengewoon lange verklaring hier toen niet op gereageerd door te stellen dat deze cijfers niet meer kloppen en dat dit niet langer de realiteit is zoals Mr. Horeman zojuist wel stelt. Verder was de 'Management day' uit 2019 waar zojuist over gesproken werd ruim voor de zojuist genoemde resolutie van april dit jaar. Daarnaast heb ik de figuren van de World Health Organization niet gezien, dus daar kan ik niet op reageren.
32. In reactie op hetgeen zojuist door RDS naar voren is gebracht over investeringen in de 'growth business', merk ik het volgende op. Investerings hierin gaan helemaal niet over schone energie. Onder deze business vallen namelijk ook elektriciteitscentrales, ook die op kolen werken. Bovendien vallen marktinvesteringen hieronder, waaronder de 45.000 tankstations van Shell. Dit is de zoveelste term die Shell bedenkt zonder dat duidelijk is wat onder die term valt. Er wordt dan nu terloops gezegd dat naar deze 'growth business' 25% van de investeringen van Shell gaat en dat daaruit volgt dat Shell dat deel van haar investeringen gaat besteden aan schone energie. Maar dit is gewoon pertinent onjuist. De toelichting op de 'growth business' door Shell zelf toont dit ook duidelijk aan.
33. In reactie op hetgeen zojuist door RDS naar voren is gebracht over hoe zij zichzelf ziet in relatie tot de artikelen 134 en 135 van de 'Committee on Commodity Problems' (hierna: CCP) bij het Parijs Akkoord, merk ik het volgende op. RDS ziet zichzelf als een belangrijke 'non-party stakeholder' in de zin van het Parijs Akkoord en voelt zich ook aangespoord om iets te doen. Het is ook evident dat grote fossiele producenten zoals Shell in de categorie 'non-party stakeholder' valt omdat de gezamenlijke opdracht is om de 'emissions gap' te dichten.
34. In reactie op hetgeen door RDS naar voren is gebracht over het percentage van scope 3 emissies van RDS die onder het EU ETS vallen, merk ik het volgende op. Wij zouden een inschatting kunnen maken van hoeveel olie en gas er verkocht wordt op de Europese markt. Wij komen dan niet uit op hoge percentages. Maar wij kunnen niet zien hoeveel van die gas en olie door RDS aan de zware industrie en tankstations geleverd wordt.

Slotpleidooi:

35. Milieudefensie c.s. ziet af van een slotpleidooi, indien Anne Chatrou, voorzitter van de stichting Jongeren Milieu Actief, een verklaring kan voorlezen. Ik hoor de voorzitter zeggen dat dit wordt toegestaan en dat deze verklaring als *Bijlage I* aan het proces-verbaal van vandaag wordt gehecht.

Aan de zijde van RDS

Bezwaar tegen akte overleggen aanvullende productie RK-37 van RDS

1. Op een vraag van de rechtbank of RDS nog nader wil reageren op indiening van deze productie en het bezwaar van Milieudefensie c.s., geef ik aan dat dit niet het geval is.

Inhoudelijke beoordeling vorderingen

2. In aanvulling op nr. 10 van de pleitnota, eerste zin, merk ik het volgende op. Ik verduidelijk dat het gaat om het eerste volgens Milieudefensie c.s. relevante criterium voor de beoordeling in deze zaak.
3. In aanvulling op nr. 20 van de pleitnota merk ik het volgende op. Zoals bekend gaat het om een toezichthouder zoals bijvoorbeeld de Nederlandsche Bank.
4. In aanvulling op nr. 49 van de pleitnota merk ik op dat Milieudefensie c.s. ten onrechte veronderstelt dat een gebod tot emissiereductie voor RDS het gevolg zal hebben dat Milieudefensie c.s. wenst.
5. In aanvulling op nr. 110 van de pleitnota merk ik het volgende op. Het beroep van Milieudefensie c.s. op mensenrechten voegt wezenlijk niets toe aan de beoordeling in deze zaak die plaatsvindt op grond van de Kelderluikfactoren.
6. In aanvulling op nr. 118 van de pleitnota merk ik op dat de belangen waar ik hier op wijs, belangen zijn die een rol spelen bij de gevolgen van klimaatverandering op korte termijn.
7. In aanvulling op nr. 119 van de pleitnota merk ik op dat de belangenafweging van land tot land kan verschillen waar het gaat om het afwenden van de gevaarlijke gevolgen van klimaatverandering.
8. In aanvulling op nr. 126 van de pleitnota merk ik op dat het gaat om de artikelen 2 en 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.
9. In aanvulling op nr. 142 van de pleitnota merk ik het volgende op. Er staat in de pleitnota dat alle particuliere eisers Nederlandse ingezetenen zijn. Pas op de zittingsdag van dinsdag 15 december 2020 hebben wij vernomen dat niet alle particuliere eisers Nederlandse ingezetenen zijn. De particuliere eisers betreffen in ieder geval grotendeels Nederlandse ingezetenen.

Bespreking van het petitum

10. In aanvulling op nr. 1 van de pleitnota merk ik op dat ik van deze veronderstelling wil uitgaan 'for the sake of the argument'.
11. In aanvulling op nr. 5 van de pleitnota merk ik op dat het IPCC wel degelijk spreekt van een 'netto reductie'.
12. In aanvulling op nr. 7 (b) van de pleitnota merk ik op dat de onderbouwing die Milieudefensie c.s. geeft natuurlijk geen onderbouwing is die volstaat.
13. In aanvulling op nr. 14 van de pleitnota merk ik het volgende op. Ik verduidelijk wat met het citaat bedoeld wordt. Wat hier namelijk gebeurt, is dat biomassa, bijvoorbeeld hout, wordt meegestookt in elektriciteitscentrales. De CO₂ die hierbij vrijkomt wordt afgevangen en opgeslagen in de elektriciteitscentrale. Op die manier heb je een boom die CO₂ uit de lucht heeft genomen, die neem je uit het systeem en omdat de CO₂ die in de boom zat wordt opgeslagen, heb je per saldo negatieve emissies.
14. In aanvulling op nr. 17 (b) (i) van de pleitnota merk ik het volgende op. Milieudefensie c.s. heeft zelf eerder gezegd dat er momenteel binnen de energiesector geen afspraken bestaan over de vraag welk bedrijf precies welke bijdrage gaat

leveren. In de Urgenda-zaak was er sprake van een startpunt voor staten, voor bedrijven bestaat dit startpunt niet.

15. In aanvulling op nr. 18 (b) (iii) van de pleitnota merk ik het volgende op. Om de stelling van RDS inzichtelijk te maken hebben wij een tabel gemaakt. Ik leg de rechtbank uit wat er gebeurt met de verschillende cijfers die zijn weergegeven in de tabel indien er bij de energieaanbieders een verschuiving plaatsvindt van steenkool naar gas.
16. In aanvulling op nr. 18 (c) (i) van de pleitnota merk ik op dat de Europese Commissie heeft aangegeven dat het EU ETS-systeem de hoeksteen is van het klimaatbeleid.
17. In aanvulling op nr. 18 (c) (ii) van de pleitnota merk ik het volgende op. Ik verwijs naar het International Carbon Action Partnership (ICAP) en hun website. Dit internationaal samenwerkingsforum, waaraan veel landen deelnemen, heeft recent aangegeven dat veel landen reeds systemen voor emissiehandel hebben geïmplementeerd en dat ook veel andere landen van plan zijn om dit te implementeren.
18. In aanvulling op nr. 18 (c) (ii) van de pleitnota merk ik op dat een cirkelredenering natuurlijk geen geldige redenering is.

Antwoorden op vragen van de rechtbank

19. In antwoord op de vraag van de rechtbank om te reageren op het betoog van Milieudefensie c.s. dat de urgentie hoog is om de in ontwikkeling zijnde technieken waar RDS deels – met name vanaf 2050 – op vertrouwt al in 2030 in te zetten, merk ik het volgende op. Ik wil eerst een stap terug nemen. Milieudefensie stelt namelijk dat er maar één juiste emissiereductie methode is. RDS stelt dat hier grote keuzes voorliggen, te weten: keuzes voor beleidsmakers. Dan een verduidelijking van het door RDS genoemde voorbeeld in nr. 14 van de pleitnota 9 ‘Het petitum’. Het gaat om twee aspecten. Allereerst komt dit voorbeeld erop neer dat er biomassa wordt meegestookt in elektriciteitscentrales. Dit is een bewezen technologie, de technieken bestaan al vandaag de dag en worden in de praktijk al toegepast. Dit betreft dus geen ‘rocket science’. Vervolgens is er een keuze: gaan we deze techniek inzetten en hoeveel land maken we hiervoor vrij? De Europese Commissie heeft aangegeven dat dit een serieuze optie is en dat inderdaad die ruimte wordt geboden. Daarom geef ik aan dat het gaat om een keuze voor de wet- en regelgever. Die keuze is nodig om te weten of je het wel of niet gaat doen en of dit ook ingecalculeerd wordt in de scenario’s. Dit is iets wat Milieudefensie c.s. niet kan overzien, ook al pretenderen ze van wel. De Europese Commissie gaat daar uiteindelijk over, met de medewetgevers in de EU. Tevens wijs ik op pagina 19 van productie RO-267. Dit gaat over de negatieve emissie technologie van de bosbouw. De Europese Commissie geeft aan dat dit al een bestaande technologie is en dat dit groter dient te worden gemaakt. De conclusie is dat de technieken er al zijn, maar de onzekerheid zit hem in het feit dat er een keuze moet worden gemaakt hoeveel land wij daarvoor vrij maken. Dit is een keuze voor beleidsmakers. Dit is dus een onmogelijke vraag om hier nu te beantwoorden.
20. In reactie op hetgeen zojuist door Milieudefensie c.s. naar voren is gebracht over het koolstofbudget, merk ik het volgende op. Ik wil benadrukken dat het gaat om een samenraapsel van keuzes die voorliggen. Ik verwijs naar het IEA Net Zero Emissions 2050-scenario, waarin al die keuzes voorliggen. Ook hier geldt dat al deze keuzes op elkaar afgestemd dienen te worden. Indien bijvoorbeeld onvoldoende consumenten

- hun huis tijdig isoleren dan dient er weer meer gebruik te worden gemaakt van bepaalde technologieën.
21. Op de vraag van de rechtbank om een reactie op hetgeen Milieudefensie in 'Pleitnota 7' nr. 41 heeft gesteld over de productiekloof en de groeistrategie van RDS van 38% antwoord ik als volgt. RDS komt hier zo op terug.
  22. Op de vraag van de rechtbank om te reageren op de grafiek die is weergegeven in nr. 43 van 'pleitnotitie 7' van Milieudefensie c.s. over de voorgenomen groei van olie- en gasproductie van Shell en Exxonmobile, afgezet tegen hetgeen nodig is volgens wetenschappers om tot een maximale 1,5 °C opwarming te komen, antwoord ik als volgt. RDS komt hier op terug en voegt dan nog een extra punt toe.
  23. Op de vraag van de rechtbank om te reageren op de grafiek die is weergegeven in nr. 43 van 'pleitnotitie 7' van Milieudefensie c.s. over het rapport 'Overexposed', productie 277, waarin wordt weergegeven dat de voorgenomen productie uit bestaande olievelden uit de pas loopt met wat nodig is volgens wetenschappers om tot een maximale 1,5 °C opwarming te komen, antwoord ik als volgt. Op de grafische weergave door Milieudefensie c.s. en uw feitelijke vraag kom ik zo terug, maar aan de vraag ligt een aanname ten grondslag en een vergelijking die fundamenteel onjuist is. Wat in deze grafiek gebeurt is dat de investeringen van Shell één op één worden vergeleken met hoe de wereld er uiteindelijk voorstaat. Dat is een vergelijking die niet opgaat omdat je niet een individuele speler kan vergelijken met de gehele wereld. In productie RO-262, pagina 15, heeft het IEA weergegeven wat zij vindt van dit soort investeringsgetallen. Het IEA kijkt breder dan deze grafiek omdat zij ook kijkt naar hoe de wereld zich gaat ontwikkelen. De conclusie van het IEA is dat er te weinig wordt geïnvesteerd in olie en gas in allerlei scenario's om te kunnen voldoen aan de toenemende vraag naar energie.
  24. Op de vraag van de rechtbank om te reageren op de grafiek die is weergegeven in nr. 53 van 'pleitnotitie 7' van Milieudefensie c.s. over de geprognoseerde investeringen in olie en gas van tien grote bedrijven, antwoord ik als volgt. RDS komt hier later op terug.
  25. Op de vraag van de rechtbank of RDS een inschatting kan geven hoeveel van de scope 3 emissies die zij rapporteert in het Carbon Disclosure Project (hierna: CDP)-rapport vallen onder de vergunningen van het EU ETS-systeem, antwoord ik als volgt. Het precieze percentage kan RDS nu niet geven. Het is wel van belang om te benadrukken dat RDS rapporteert over haar scope 3 emissies en die emissies bevatten alle verkochte energieproducten van Shell. Dit gaat om veel meer dan hetgeen geproduceerd en geraffineerd is door Shell. Dit betekent dus dat voor zover die scope 3 emissies betrekking hebben op gasleveranties aan elektriciteitscentrales, daarmee deze elektriciteitscentrale valt onder het ETS. Het gevolg hiervan is dat de omvang van de scope 1, 2 en 3 emissies van RDS die vallen onder het ETS-systeem veel groter is dan alleen het deel wat samenhangt met bijvoorbeeld raffinaderijen van Shell. Globaal gesproken is de omvang van de verkochte producten veel groter dan hetgeen vanochtend werd genoemd, maar om het precieze aandeel te kunnen bepalen zou ook gekeken moeten worden welke sectoren precies onder die omvang vallen en dit is niet af te leiden uit het CDP-rapport.
  26. Ik hoor de voorzitter zeggen dat RDS in dupliek nog kan terugkomen op de vraag van de rechtbank of het klopt dat RDS voor een groot deel levert aan zware sectoren en dat dit zou betekenen dat een aanzienlijk percentage van de scope 3 emissies van RDS indirect zijn 'gecoverd' door het EU ETS.

Dupliek:

27. U heeft gevraagd of RDS zich beschouwd als een 'non-party stakeholder' in de zin van artikel 134 en 135 CCP bij het Parijs Akkoord. Het begrip 'non-party stakeholders' omvat iedereen op deze wereld; dus het is niet een kwestie of RDS zich als zodanig beschouwt. Het gaat om de inspanningen van de hele wereld tegen klimaatverandering. Tevens wil ik graag benadrukken dat aan de 'Conference of the parties' alleen verdragsluitende partijen konden deelnemen, waaronder intergovernmental organizations (IGO's) en non-governmental organizations (NGO's). Bedrijven konden de conferentie niet bijwonen. Ook begrijp ik de vraag niet zo goed omdat dit document niet is opgesteld door RDS. Ik kan daarom alleen zeggen dat de opstellers van dit document met 'non-party stakeholders' iedereen op de wereld bedoeld hebben. Wat ik wel nog kan opmerken is dat als de rechtbank in het besluit zelf kijkt er in een voetnoot een verwijzing staat naar een website. Indien u op die website op 'UK' klikt staan hier acht opgaves die namens de Shell-groep gedaan zijn. Uit het feit dat Shell deze opgaves heeft gedaan kunt u afleiden dat Shell zich ziet als 'non-party stakeholder'.
28. Dan wil ik graag nog enkele opmerkingen maken over de concernverhouding. Wij hebben al uitgebreid uitgelegd hoe het zit met de positie van RDS in de Shell-groep, ik verwijs hiernaar. Mr. Cox zei zojuist dat een aantal voorbeelden die door Milieudefensie c.s. zijn genoemd niet door RDS zijn weersproken. Echter, het is fysiek onmogelijk om in deze procedure bij elke opmerking die door Milieudefensie is gemaakt stil te staan en dit te duiden als juist of onjuist. Daarom zeg ik nu voor eens en altijd dat alle emissies niet de emissies zijn van RDS; dit geldt ook voor de investeringen. Dit is ook niet de stellingname van Milieudefensie c.s. geweest en daarom hebben wij er geen punt van gemaakt. Maar zojuist werd in de repliek van Milieudefensie c.s. gezegd dat 'RDS verkoopt'. Echter, RDS verkoopt geen olie of gas. Dit is belangrijk om te benadrukken omdat de rechtbank de vraag moet beantwoorden of het wel juist is dat een topholding aansprakelijk kan zijn voor het beleid. RDS zet inderdaad als topholding in grote lijnen het beleid van de groep uit. In deze procedure worden alle activiteiten van de groep ter discussie gesteld. Dit is een dusdanig algemene stellingname dat het niet mogelijk is om hier zinvol op te reageren. In juridische zin moeten de feitelijke en juridische handelingen van de Shell-groep worden toegerekend aan de 'operating companies'. Dit wil ik verduidelijken aan de hand van een eenvoudig voorbeeld. Het is een basale juridische onderscheiding dat men niet kan stellen dat een holding juridisch kan worden aangesproken indien bijvoorbeeld een houdermaatschappij een overeenkomst heeft gesloten. Het is daarom een grote stap voor de rechtbank om aan te nemen dat de topholding RDS, op basis van een bepaald beleid, voor alle emissies en investeringen die hier ter discussie worden gesteld aansprakelijk kan zijn.
29. Nu wil ik graag ingaan op de vragen van uw rechtbank over de door Milieudefensie c.s. getoonde grafieken in 'Pleitnota 7'. Er moet niet te veel gewicht worden toegekend aan grafieken uit verouderde krantenartikelen op basis van verouderde informatie. In nr. 41 van de pleitnota staat dat RDS tot minimaal 2030 een groeistrategie hanteert voor haar olie- en gasactiviteiten. In nr. 53 wordt hier een grafiek aan toegevoegd waarbij RDS als één na hoogste bedrijf staat op basis van de toegenomen productie van olie en gas tussen 2018 en 2030. Dit krantenartikel waarin deze grafieken voorkomen komt uit 2019, maar is gebaseerd op informatie uit 2018.

Wij zitten nu al bijna in 2021, temidden van een pandemie en een wereldwijde maatschappelijke energietransitie. Shell staat in de grafiek in nr. 41 als één na hoogste. Dat is in zoverre opvallend omdat er onderaan in de grafiek staat dat het gaat om een selectie van bedrijven. In werkelijkheid heeft Shell een klein deel van de productie van olie en gas in handen, dit staat ook in het rapport van Mulder toegelicht. Het gaat dus om gedateerde data uit 2018. En ik wil eerst één stapje terug nemen voordat ik bij de dag van vandaag uitkom. In 2019 is er een 'management day' geweest van Shell, daar is productie 279 van Milieudefensie c.s. op gebaseerd. Op pagina 45 van de PowerPointpresentatie die op de 'management day' is getoond, is te zien dat de verwachte groei in de olie- en gasactiviteiten in 2019 al aanzienlijk lager was dan de 38% die door Milieudefensie c.s. telkens wordt genoemd. Wij bieden aan om deze PowerPointpresentatie in het geding te brengen. Belangrijker zijn de meest recente cijfers. In productie RO-281 staat een presentatie van RDS over de cijfers in het derde kwartaal van dit jaar. Tevens is tijdens deze presentatie een Q&A met journalisten geweest met de CEO. Dit mediabericht is publiek beschikbaar, maar wij bieden tevens aan om dit in het geding te brengen. De CEO van RDS heeft hier toen gezegd dat 2019 de piek was wat betreft de olie-en gasproductie van RDS. Er is dus geen sprake meer van een groei.

30. Dan kom ik nu toe aan nr. 47 van 'Pleitnota 7' van Milieudefensie c.s.. In de grafiek die in die paragraaf is weergegeven worden kennelijk de investeringen in olie afgezet tegen de hoeveelheid investeringen die nodig zouden zijn in het scenario van 1,5 °C opwarming van de aarde. De eerste observatie bij deze grafiek is dat het niks zegt over private spelers zoals RDS, het gaat om een wereldwijde grafiek, waardoor het weinig zegt over hoe RDS zich hiertoe heeft te verhouden. Verder is het goed om te wijzen op productie RK-36, pagina 259, waarin u figuur 7.3 kunt vinden. De grafiek die daar wordt getoond laat het volgende zien; als er geen investeringen zouden zijn, gaat de olieproductie enorm omlaag. Men laat hier dus zien dat additionele investeringen nodig zijn voor alle scenario's van het IEA. In deze grafiek staat het 'net-zero emissions scenario' niet weergegeven. Dit scenario zit echter ergens op het breukvlak tussen de donkergrijze en de groene lijn. Dit komt er uiteindelijk op neer dat ook in dit scenario alsnog behoorlijk geïnvesteerd moet worden in olie en gas.
31. In productie RO-262 heeft het IEA weergegeven hoe in andere scenario's de investeringen in olie en gas zich verhouden tot wat de maatschappij nodig heeft qua energiebehoefte. Hierin is weliswaar het 'net-zero emissions scenario' niet tegen afgezet, maar wel het 'well below 2 °C-scenario' en het 'sustainable development scenario'. Beide scenario's houdt het IEA ook voor mogelijk. In beide scenario's zijn de investeringen in olie en gas volgens het IEA in 2020 aanmerkelijk lager dan de investeringen die nodig zullen zijn tot en met 2030. Dit betekent dat te midden van alle onzekerheden die er nog zijn - het zijn immers slechts scenario's - er op wereldwijd niveau nog veel meer geïnvesteerd zal moeten in olie en gas dan nu gebeurt. Het is niet met zekerheid te zeggen welk scenario de werkelijkheid zal zijn. RDS is ook in transitie.
32. De laatste grafiek waarop ik wil terugkomen is de grafiek die is weergegeven in nr. 53 van 'Pleitnota 7' van Milieudefensie c.s. Uit de bron volgt dat het gaat om data uit 2018. Over tien jaar zou Shell 106 miljard dollar investeren in olie en 43 miljard dollar in gas. De wereld is inmiddels veranderd. Dit brengt mij op de aankondiging van de derde kwartaalcijfers van 2020 van RDS, weergegeven in productie RO-281. Deze afbeelding waar ik nu over spreek hebben wij al eerder aangehaald in nr. 33 van

---

de pleitnota 'Feiten en vragen van de rechtbank' van RDS. U ziet hier staan een 'capital expenditure' van tussen de 19 en 22 miljard dollar per jaar van Shell. U ziet hier 35-40% 'upstream business' onder staan. Als we 35% loslaten op het totaal van tussen de 19 en 22 miljard per jaar komen wij uit op tussen de 6,65 en 8,8 miljard dollar per jaar. Ik stel vast dat de huidige stand van zaken significant minder is op een schaal van tien jaar dan de genoemde 106 miljard investeringen die zijn genoemd in de pleitnota van Milieudefensie c.s. De *capex* als totaal is flink gedaald – mede wegens een grote reorganisatie en de pandemie – en ondanks dat, wordt er veel meer geïnvesteerd in 'growth': dit gaat om 'hydrogen power', de energie van de toekomst. Ongeveer 25% van de investeringen gaat naar de categorie 'growth business'. Dit laat zien dat de grote reductie van olie in breder perspectief staat van de transitie die gaande is. Tevens wil ik nog opmerken dat ook de grafiek uit nr. 53 van de pleitnota van Milieudefensie c.s. een selectie van bedrijven betreft: er staan maar tien bedrijven in. Wij hebben net voorgerekend dat RDS tussen de 6,6 en 8,8 miljard dollar in olie zal gaan investeren. Om dit investeringsvolume in perspectief te plaatsen, is het goed om te kijken naar productie RO-262. Afhankelijk van welk scenario men uitgaat, zal er volgens het IEA jaarlijks tussen de 600-1000 miljard dollar per jaar geïnvesteerd moeten worden in olie en gas. De investeringen van RDS betreffen dus slechts een fractie van het totaal.

33. In reactie op hetgeen Milieudefensie c.s. net heeft gezegd over hoe de investeringen van RDS in haar 'growth business' daadwerkelijk moeten worden gezien, merk ik het volgende op. Hetgeen in deze discussie hier wordt vergeten is dat RDS de hele toelichting op de energietransitie waarin Shell verkeert al heeft gedaan in het openingspleidooi. Ik zal dit niet herhalen, maar het is jammer dat één woord wat ik genoemd heb, wordt aangegrepen om het hele betoog van RDS over de energietransitie af te kraken.
34. Dan wil ik graag nog op een aantal punten reageren die zijn genoemd door Milieudefensie in 'pleitnota 9: repliek'. Allereerst nr. 5. Er staat hier dat consumenten en ondernemers Shell nodig hebben om te kunnen verduurzamen. Graag wil ik dit vergelijken met wat is gezegd door Milieudefensie op de zitting op 15 december 2020, namelijk dat Shell in omvang makkelijk zou kunnen teruggaan en afschalen. Deze twee voorstellingen van zaken staan met elkaar in contrast.
35. Verder wil ik graag reageren op hetgeen Milieudefensie c.s. zegt in nr. 30 van de 'pleitnota 9: repliek'. Ik heb de kwaliteit en legitimiteit van meerdere rapporten van het IPCC niet in twijfel getrokken, maar ik heb slechts gewezen op verschillen in de rapporten en de weergave daarvan door Milieudefensie c.s. Ook heb ik gezegd dat de meest uitvoerige versie van de rapportage de 'Assessment Reports' zijn. Daarnaast heb ik de rechtbank slechts voorgehouden dat het niet gaat om kantelpunten van het klimaatsysteem, zoals wel lijkt te worden gesteld in de dagvaarding en delen van de Urgenda-uitspraak. Ik heb niet gezegd, zoals Milieudefensie c.s. lijkt te stellen, dat bossen geen onderdeel zijn van het klimaatsysteem.
36. Dan kom ik nu op de 'cascading effects', waarnaar wordt verwezen in nr. 35 van de 'pleitnota 9: repliek'. Er wordt hier verwezen naar een rapport over 'oceans'. Ik neem aan dat bedoeld is dat het gaat om kantelpunten die invloed hebben op het klimaatsysteem, dit is namelijk wat in de voetnoot bij dat nr. van de pleitnota staat.
37. Verder stel ik vast dat door Milieudefensie c.s. niet is gereageerd op nr. 25 van de pleitnota 'Wetenschap' van RDS, waarin wordt omschreven dat 'Workgroup 1' van

- het IPCC uitgaat van een lineair effect, wat zich niet verhoudt tot de genoemde 'cascading effects'.
38. Daarnaast wil ik nog reageren op nr. 41 van de 'pleitnota 9: repliek', waarin staat dat gas geen transitiebrandstof is. Dat is een particuliere opvatting van Milieudefensie c.s.. Het IEA en China denken dat gas wel een transitiebrandstof is. RDS heeft het over gas als transitiebrandstof omdat de vordering is gebaseerd op de energietransitie tot 2030. Indien wij tot die tijd doorgaan met energie verbruiken moet de energie ergens vandaan komen. Omdat de vordering die tijdsperiode betreft, is gas van belang. Daarentegen heeft RDS heel duidelijk gemaakt dat gas niet het eindpunt is. Het gaat uiteindelijk om de 'growth business': de energiesystemen van de toekomst.
  39. Graag wil ik nogmaals terugkomen op de vraag van de rechtbank over hoeveel van de scope 3 emissies van RDS zijn gecoverd door het EU ETS systeem. Dit is niet een cijfer dat door de 'Carbon accounting division' van Shell wordt geproduceerd omdat dit moeilijk te achterhalen is. Dit heeft er mee te maken dat Shell wereldwijd opereert en vanuit allerlei landen importeert en exporteert. Om dit soort handelsstromen, en daarmee de precieze cijfers waar u naar vraagt, in beeld te brengen zullen modellen gebouwd moeten worden.
  40. Dan wil ik graag nog reageren op nr. 61-69 van 'Pleitnota 7' van Milieudefensie c.s. Hierin worden conclusies getrokken op basis van cijfers die niet de goede vergelijking weergeven. In die paragrafen wordt gesteld dat een verhoging van de 'reported emissions', de NCF, uiteindelijk niet leidt tot een reductie in absolute emissies. Hierbij is van belang dat in nr. 96 van de conclusie van antwoord van RDS is weergegeven hoe RDS rapporteert over haar emissies. Wat Milieudefensie c.s. in deze paragrafen verkeerd ziet is dat de absolute emissies die worden gerapporteerd door Shell zien op hetgeen wordt geproduceerd door Shell en niet op de verkochte producten. Er zit hier een groot verschil tussen. Shell publiceert veel cijfers, zoals onder meer weergegeven in productie RK-31. In deze productie ziet u wat aan emissies is meegenomen bij het berekenen van de NCF. De NCF gaat om de totale scope 1,2,3 emissies die samenhangen met de energieproducten die door Shell verkocht worden. Dit is een groter aantal dan de 'reported GHG-emissions'. Indien u kijkt naar pagina 41 van RK-31 ziet u dat er in de jaren 2017 en 2018 geen verandering was in de totale emissies die meegenomen zijn bij de berekening van de NCF. Er was tegelijkertijd wel een kleine toename in de energie-intensiteit. De NCF daalde in de periode 2017-2018 van 79 naar 78. De rapportages uit 2016 en 2019, waar Milieudefensie c.s. in de nr. 61-69 van 'Pleitnota 7' naar verwijst, zijn niet meer als zodanig op de website van Shell terug te vinden. Maar in productie RO-32 zijn op pagina 3 en 4 de vergelijkbare cijfers over 2017 en 2018 te vinden. In die producties kunt u zien dat de totale hoeveelheid emissies waarover gerapporteerd was in 2016 713 miljoen ton was en in 2019 692 miljoen ton. Die cijfers laten zien dat hetgeen Milieudefensie c.s. in nr. 65 van de pleitnota stelt niet klopt. Milieudefensie c.s. haalt twee elementen door elkaar, gaat niet uit van de berekende wijze voor de NCF en vergeet dat er verschillen in de methode zitten.
  41. Tevens wil ik graag nog reageren op nr. 4 uit 'Pleitnota 9' van Milieudefensie c.s. Zij verwijst hier naar productie 311 die gaat over 'supply side policies'. Ik wil graag benadrukken dat dit gaat om *policies* die door beleidsmakers vastgesteld worden. Die worden niet door één private partij zelf vastgesteld, zoals Milieudefensie c.s. wel in deze procedure vordert.

42. In antwoord op de vraag van de rechtbank over productie 277 waarin op pagina 5 staat dat het scenario van Shell dat CCS een oplossing gaat bieden irreëel zou zijn omdat de komende vijftig jaar 10.000 CCS-installaties gebouwd moeten worden, merk ik het volgende op. Het is echt onomstreden dat CCS en andere technieken nodig zijn in de transitie, dat is in heel veel scenario's zo. Ook het IPCC, de Europese Commissie en IEA onderschrijven dit. Als ik op dit specifieke punt moet reageren, dan zal ik nog even moeten overleggen met Shell. Wel wil ik er nog op wijzen dat het IEA een apart rapport heeft gemaakt over CCS. Hierin staat dat CCS volgens het IEA en de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling een onmiskenbare rol heeft in de energietransitie.
43. Ten slotte wil ik nog even reageren op hoe ik zojuist door mr. Cox werd geparafraseerd over art. 134 en 135 van het CCP bij het Parijs Akkoord. Door Milieudefensie c.s. wordt nu een consequentie verbonden aan de opgaves die door Shell zijn gedaan op de genoemde website. Het kan rechtens niet zo zijn dat een partij die haar goede wil toont vervolgens hierop wordt aangesproken omdat die partij daarmee erkend zou hebben dat zij verantwoordelijkheden heeft. Indien dat zo zou zijn in het recht worden diegenen die hun goede wil tonen uiteindelijk gestraft en diegenen die niks doen, nergens hun goede wil tonen en nergens hun ambitie uitspreken, worden niet door NGO's aangesproken. Dat kan niet zo zijn.

Slotpleidooi:

44. RDS zal geen gebruik maken van de mogelijkheid om een slotpleidooi te houden.

Dit proces-verbaal is buiten aanwezigheid van partijen opgemaakt. Partijen zijn in de gelegenheid om eventuele onjuistheden binnen twee weken na ontvangst van dit proces-verbaal schriftelijk kenbaar te maken aan de rechtbank. Aan aanvulling van stellingen wordt voorbijgegaan. Het eventuele commentaar zal deel uitmaken van het procesdossier.

Hierna zal Milieudefensie c.s. uiterlijk voor de rol van **30 december 2020** een akte nemen en daarin reageren op de akte overleggen aanvullende productie van RDS van 16 december 2020, met productie RK-37. Vervolgens mag RDS, indien Milieudefensie c.s. bij deze akte een aanvullende productie voegt, uiterlijk voor de rol van **13 januari 2021** reageren bij akte (zonder aanvullende productie(s)).

Hierna wordt de comparitie van partijen gesloten en wordt de zaak op verzoek van partijen verwezen naar de rol van **26 mei 2021** voor vonnis.

WAARVAN PROCES-VERBAAL

De griffier buiten staat zijnde
mede te ondertekenen

Voor ~~grosse~~/a/schrift

- 8 FEB. 2021

De griffier,

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'A. de Vries', is written over the text 'De griffier,'.

Mr. L. Alwin

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'L. Alwin', is written over the text 'Mr. L. Alwin'.

Bijlage I: Verklaring voorgelezen door mevrouw A. Chatrou – voorzitter Jongeren Milieu Actief

Ik wil een toekomst. Ik wil een kind, ik wil een carrière, een tuin, een gezin. Ik wil kunnen proeven van echt schone lucht. Maar de rijken die vluchten, die boeken een vlucht. En het kan anders, ik weet dat het kan. Met geloof en een wil en een wet en een plan. Ik wil een toekomst, en jij wil het ook.

Dat is de tekst van een lied van zangeres Froukje dat begin dit jaar viral ging...
Vandaag sta ik hier...omdat ik niet anders kan.

Als jongere wil je je niet druk maken over gevaarlijke klimaatverandering.
Maar ik heb geen keus...

Wij hebben geen keus, want de waarheid is dat klimaatverandering onlosmakelijk verbonden is met onze toekomst.

Jongeren hebben de toekomst, wordt vaak gezegd.

Maar wat hebben we bitter weinig over die toekomst te zeggen.

Beslissingen worden vaak vóór ons genomen.

Ook de beslissingen die hier in de rechtbank worden genomen bepalen hoe de wereld van morgen er uit gaat zien.

De vraag die in deze zaak steeds opnieuw wordt gesteld is:

wie heeft welke verantwoordelijkheid?

Soms lijkt het alsof mijn eigen verantwoordelijkheid gelijk is aan die van Shell.

Shell stelt zelfs dat mijn verantwoordelijkheid groter is dan die van Shell. Shell een wereldwijd opererend miljardenbedrijf.

Maar ik dóe al mee, ik dóe al mijn best.

En ik heb niet dezelfde toegang tot overheden, investeerders en lobbyorganisaties.

Wij jongeren hebben dat alles niet.

Wat we wél hebben is een enorm besef van urgentie, van haast, van nu...of nooit.

Dáárom zij we overal op de wereld massaal de straat op gegaan.

En door Corona is ook dát steeds moeilijker geworden.

Nu is het moment.

De beslissingen en daden in dit decennium bepalen onze toekomst.

En die toekomst ziet er een stuk rooskleuriger uit als Shell écht mee gaat doen...

Een leefbare wereld in de toekomst is afhankelijk van het beleid van Shell vandaag.

Ik sta hier namens die miljoenen jongeren die in Nederland, in Europa en overal op de wereld zij aan zij stonden tijdens de klimaatstakingen. Namens de kinderen die nog niet zijn geboren. Zodat wij een toekomst hebben om naar uit te kijken. Om blij van te worden, om trots op te zijn.

Ik sta hier zodat we een toekomst hébben... Dank u wel.